

Kritisk socialpsykologi

Amerikansk, europæisk og dansk tilgang til socialpsykologien – med særlig vægt på den antropologiske psykologis tilgang

Preben Bertelsen
Psykologisk Institut
Aarhus Universitet

Internet-version februar 2004

Publiceret på Preben Bertelsen hjemmeside som findes via <http://www.psy.au.dk>

Bemærk at denne tekst oprindeligt er udarbejdet til at indgå i en større sammenhæng om socialpsykologi. Den plan blev skrinlagt - og teksten er derfor ikke publiceret andetsteds. Ikke desto mindre skulle teksten nok kunne læses i sig selv.

Bemærk også at referencelisten ikke er udarbejdet i denne version

Hvordan skal man *egentlig* forstå sig selv og sit forhold til omverden og andre mennesker i lyset af socialpsykologien? Det kunne måske være rart med et mere overordnet og samlet billede af mennesket som socialt væsen – en mere overordnet og samlet teori der på en lidt mere samlet måde forklarer os noget om hvordan det er at være menneske i socialt fællesskab med vore medmennesker.

I dette kapitel vil sådanne overordnede betragtninger over socialpsykologien blive præsenteret, nogle betragtninger som munder ud i et forslag til *en overordnet teoretisk model* af mennesket som socialt væsen – psykologisk set. I sagens natur må en sådan model være meget *abstrakt*. Den har jo *ikke* til opgave, endnu en gang at vise det uendeligt detaljerede billede af socialpsykologiens landskab om de væsentlige grundelementer i alle de mange fænomener og teoretiske tilgangsvinkler. Den overordnede model skal derimod forsøge at abstrahere fra mangfoldigheden og identificere noget *gennemgående, alment og fælles* i alle disse fænomener. Hvad skal man nu bruge en sådan abstrakt teoretisk model til? Hvis det lykkes at foretage sådanne abstraktioner så vi finder frem til nogle grundlæggende træk og egenskaber ved alle de mange forskellige sociale fænomener vil vi have en model der i princippet giver mere *dybde* i forståelsen af dette at være menneske i det sociale fællesskab. Frem for at have en (uendeligt) kompliceret buket af detailviden, der så at sige ”stritter ud til alle sider” og som truer med snarere at forvirre os end at gøre os klogere får vi – hvis det lykkes for at lave en sådan overordnet model – et bedre overblik forankret i de mere grundlæggende forhold. Vi vil få en måde at forstå hvad alle de tilsyneladende vidt forskellige fænomener egentlig i det store og hele går ud på.

I dette kapitel skal vi først se på hvad der har kendetegnet den socialpsykologiske forskning og videnskab, dels internationalt, dels på dansk grund. Nærværende kapitel vil derfor være *fokuseret* og *tendentiøst*. Det vil være *fokuseret* fordi det kommer til at beskæftiger sig med Socialpsykologien som videnskabelig disciplin og hvad denne videnskabelige disciplin kan have at sige om dette at være menneske. Det vil være *tendentiøst* fordi hovedvægten vil ligge på en bestemt måde at anskue dette spørgsmål og svaret på, nemlig den *antropologiske psykologis* synsvinkel (vil blive defineret senere).

Socialpsykologi – på amerikansk, europæisk og dansk grund

Amerikansk versus europæisk socialpsykologi. Socialpsykologien opstod i begyndelsen af det 20. århundrede i USA – først og fremmest som den psykologiske disciplin der beskæftigede sig med *individets* tænke-, oplevelses- og handlemåde i sociale sammenhænge. Det centrale socialpsykologiske forskningsområde i 1930'erne og 1940'erne var studiet af holdninger, hvordan holdninger dannes, hvordan de kan påvirkes og ikke mindst hvordan holdninger, holdningspåvirkninger og holdningsforandringer kan undersøges og måles eksperimentelt. I det hele taget blev der – og bliver stadig – lagt stor vægt på eksperimentelle laboratorieundersøgelser og på hvordan der kan udformes metoder og undersøgelsesdesigns som kan give sikre og pålidelige målinger. Ifølge *Graumann* (1996) skyldes denne amerikanske udformning af socialpsykologien for en stor del følgende to faktorer som har indflydelse på hvordan en videnskab udvikler sig (især i USA): For det første er ansættelser i forskningsstillinger betinget af hvad og hvor meget en forsker har publiceret, og ikke mindst også i hvilke (internationalt anerkendte) videnskabelige journaler han/hun har publiceret sine forskningsresultater. De store amerikanske journaler der er relevante for socialpsykologi lægger netop vægt på at publicere forskningsresultater der er fremkommet ved pålidelige og metodisk sikre eksperimentelle undersøgelser. Derved vil det naturligvis først og fremmest være forskere der arbejder eksperimentelt og metodisk raffineret der får publiceret deres ting og dermed får ansættelser på de store toneangivende universiteter. Et andet forhold der især gør sig gældende i USA er at forskningen for en stor del er finansieret af private fonde (mens merparten af universitetsforskningen er offentlig finansieret i europæiske lande). Disse amerikanske fonde har i høj grad lagt vægt på ansøgninger til forskningsmidlerne der indeholdt projekter som snarere end at stille dybe og teoretiske relevante spørgsmål om de sociale dimensioner i dette at være menneske (som måske vanskeligt kunne belyses eksperimentelt og måske/måske ikke førte til sikker viden) lægger vægt på forskningsprojekter hvor tyngden ligger i de metodiske design og hvor der var høj forhåndsgaranti for at man ender op med nogle *sikre* resultater (og så er det mere underordnet om disse resultater også er særligt interessante og befordrende for vores forståelse af det at være menneske).

Endvidere har amerikansk socialpsykologi i høj grad været optaget af hvordan *enkeltindividet* gebærder sig i sociale sammenhænge. I begyndelsen var det – helt i overensstemmelse med den amerikanske behaviorisme – den observerbare adfærd hos enkeltindividet i sociale sammenhænge man interesserede sig for, men forskningsinteressen er nu – i overensstemmelse med den ”kognitive revolution” – skiftet til overvejende at beskæftige sig med kognitiv socialpsykologi der handler om den kognitive tankevirksomhed der går forud for adfærden (i planlægning), som ledsager adfærden (ved selvovervågning) og som følger efter adfærden (ved erindring)” (*Graumann*, 1996, p 17).

Selvfølgelig er dette en meget grovkornet beskrivelse og der findes klare og markante undtagelser men man kan alligevel godt (stort set) kalde den amerikanske socialpsykologi for en *individorienteret* socialpsykologi. Europæiske socialpsykologer som f.eks. *Tajfel* (England) og *Moscovici* (Frankrig) har imidlertid peget på at man i langt højere grad bør lægge vægten på selve de sociale forhold som individet bevæger sig. For at forstå hvordan vi oplever og handler i sociale situationer er det vigtigt at vi ikke bare forstår de kognitive, følelsesmæssige og viljesmæssige psykologiske processer som foregår inde i os men at vi også forstår sociale processer og som er med til at forme vores tænke- og handlemåde. Vi er både påvirket af de helt store samfundsmæssige og kulturelle processer og de små dagligdags processer som foregår i de smågrupper og nære relationer vi befinder os i. På den måde kan man sige at den europæiske socialpsykologi er en mere *socialt orienteret* socialpsykologi.

Nogle af de faktorer der har gjort sig gældende her er måske for det første at Europa i langt højere grad er præget af nationale og etniske forskelle dvs forskelle i vore sociale tænke- og handlemåder som ikke bare kan forklares med indre individuelle processer men som må forstås i lyset af de meget forskelligartede kulturelle, sociale og nationale forhold der har præget Europa. For det andet at der måske i Europæisk forskning – der stort set ikke, som amerikansk forskning, er afhængige af Fondsbestyrelser der kræver små over overskueligt præsentable forskningsresultater som resultat af deres bevillinger – har været en større tradition for at beskæftige sig med de store sociale og teoretiske spørgsmål. Europæisk forskning kan måske karakteriseres ved at være mere orienteret mod de store *socialle problemer* som sådan mens amerikansk forskning kan karakteriseres ved at være orienteret mod *undersøgelsesdesign og metodesikring af viden*. Igen: det er en ret så grovkornet karakteristik og faktisk er det nok også sådan at begge traditioner eksisterer side om side – delvist i konkurrence om stillinger og forskningsmuligheder – både i USA og Europa.

Der er i imidlertid ikke noget i vejen for, at disse to traditioner (hhv. individorienteret/socialorienteret samt metodeorienteret/problemorienteret) kan integreres. Faktisk er det et forsøg på en sådan integration vi skal se på længere fremme i kapitlet.

På dansk grund har socialpsykologien ligeledes været en *social* socialpsykologi. I disse år er der i al fald tre markante traditioner eller retninger inden for dansk socialpsykologi: Kritisk psykologi, antropologisk psykologi og diskursiv psykologi.

- *Kritiske Psykologi*. Den Kritiske Psykologi opstod i kølvandet på studenteroprøret i 1968 og blev udviklet af *Holzcamp* ved Det Frie Universitet i Berlin. Herhjemme er denne kritiske psykologi især blevet videreført på Institut for Psykologi på Københavns Universitet siden 1970'erne.
- *Diskursiv/socialkonstruktionistisk psykologi*. Den tradition inden for dansk socialpsykologi har sine rødder i den socialkonstruktionistiske og narrative/diskursanalytiske tradition som især er udviklet på baggrund af *Foucault* og *Gergens tænkning*. Denne tradition er måske først og fremmest at finde på Roskilde Universitetscenter og Københavns Universitet siden 1990'erne.
- *Antropologisk Psykologi*. Den Antropologisk Psykologi er en dansk tradition som er udviklet af forskere ved Psykologisk Institut på Århus Universitet i løbet af 1990'erne. Centrale navne inden for den socialpsykologiske del af den antropologiske psykologi er her.

Kritisk Psykologi. Udgangspunktet for den kritiske psykologi er, at vi for at kunne leve et menneskeligt liv nødvendigvis må leve i et samfund. Vi kan være i konflikt med det omgivne samfund, ja vi kan endda have en oplevelse af og truffet en beslutning om at vi melder os ud af samfundet, men alligevel er vi i bundt og grund afhængig af at der *er* et samfund: det udgør på godt og ondt og om vi vil eller ej vort livsgrundlag. Den kritiske psykologi er *kritisk* i den forstand at den i særlig grad fokuserer på *hvordan* samfundet er indrettet og *hvilke* livsmuligheder og former for tilværelse samfundet muliggør for den enkelte. Den kritiske psykologi stiller endvidere skarpt på den enkeltes *handling*er i forhold til de samfundsmæssige omgivelser samt disse handlingers evne til dels at tilvejebringe eget livsgrundlag og dels at give et bidrag til det fælles livsgrundlag, nemlig samfundet.

Det omgivne samfund giver den enkelte et *handlingsspillerum* – et spillerum for hvordan man kan handle i givne situationer og i forhold til sit liv, til ens medmennesker og til samfundet som sådan. At der er tale om et spillerum betyder, at der på den ene side ikke er uendelig mange muligheder:

Den enkelte kan ikke gøre hvad som helst. Dels er der kulturelle, normative, juridiske og politisk/magtmæssige grænser for hvad den enkelte kan og må, dels er der rent materielle grænser for hvilke samfundsskabte ressourcer den enkelte har til rådighed i udformningen af eget og fælles liv (her tænkes på mange slags ressourcer, f.eks. materielle goder, velfærd og sundhed, men også kulturelt frembragte goder som viden og dannelse). På den anden side betyder spillerum at der også altid er alternative muligheder: Den enkelte kan altid handle på en *anden* måde end vedkommende er vant til eller tror er den eneste rigtig. Den enkelte kan også altid handle på en *kritisk* måde, dvs. give et bidrag til at ændre på og forbedre egne og fælles handlespillerum. Hvordan den enkelte formår at handle i forhold til eget og fælles livsgrundlag afhænger af vedkommendes *handleevne*. Den enkeltes handleevne afhænger dels af hele den situation vedkommende befinder sig i, dels af de livshistorisk udviklede forudsætninger for at kunne realisere sine mål og hensigter, dels af vedkommendes bevidste indsigt i og forståelse for det handlespillerum og det samfund som han/hun befinder sig i.

Den kritiske psykologi er især optaget af at undersøge hvordan denne den enkeltes handleevne er og hvordan den kan udvikles. De samfundsmæssige betingelser vi lever under er jo ofte en besværlig, præget af interesseforskelle (man vil noget forskelligt med livet) eller endog konflikter og undertrykkelse (brug af magt til at fremme egne interesser og undertrykke andres hermed modstridende interesser). I den sammenhæng gælder det ifølge den kritiske psykologi om at bidrage til at den enkelte får udviklet og frigjort sin handlingsevne til at være en *almen handleevne* til forskel fra at være *restriktiv handleevne*. Med den restriktive handlingsevne accepterer den enkelte de samfundsmæssige problemer, konflikter og undertrykkelser, og er kun optaget af hvordan han/hun kan klare sig selv bedst mulig under disse forhold. På den måde bidrager vedkommende i virkeligheden til at *opretholde* konflikterne og undertrykkelsen. Med den almene handlingsevne har den enkelte udviklet en evne til at handle på en måde der *kritisk og forandrende* retter sig mod en *fælles interesse* i at ophæve konflikter og undertrykkelse og dermed skabe et fælles menneskeligt livsgrundlag.

Diskursiv psykologi (socialkonstruktionistisk psykologi, narrativ psykologi). Udgangspunktet for den diskursive socialpsykologi er *diskursen*. En diskurs er en ramme der i bund og grund former måden og indholdet i vores tænkning, følelser og stræben, ønsker og mål med livet. Man kan f.eks. tale om en religiøs diskurs der gør at man forstår og forklarer verden og forholder sig til verden ved hjælp af religiøse begreber, tænkemåder og normer for væremåder. Eller man kan tale om en individualistisk diskurs (ofte forbundet med vestlige kulturer) hvor man i bund og grund tager udgangspunkt i sig selv og sit eget liv, sin egen karriere, sin egen sundhed og velfærd osv., mens man i en kollektivistisk diskurs (ofte forbundet med østlige kulturer) snarere tilsidesætter sine egne interesser, ønsker og behov til fordel for familiens eller klanens. Man kan endvidere skelne mellem (a) *de kulturelle og samfundsmæssige diskurser* som er grundlæggende for et givet samfunds og en given kulturs tænke- og væremåde og som præger alle dette samfunds og denne kulturs mennesker, (b) *de lokale diskurser* som inden for rammerne af den fælles kulturelle/samfundsmæssige diskurs præger hhv. enkelte lokalmiljøer individer (f.eks. storbyens lokalmiljø vs landsbyens lokalmiljø) og (c) *de individuelle diskurser* som er grundlæggende for den enkeltes måde at tænke om, opleve og forholde sig til sit eget liv og sine omgivelser.

Sådanne diskurser er menneskeskabte. De er skabt i et givet samfund, de er forskellige forskellige fra det ene samfund til den anden og de ligger som sagt til grund for hele den måde vi forstår og forholder os til os selv, hinanden og vores omverden på. Men når den måde vore tanker, følelser og

vores stræben efter måder at leve på er menneskeskabt, forment af samfundsmæssige, kulturelle og vore egne personlige måder at tænke- og opleve på så er de ikke uforanderlige. Vi kunne – med en *anden* diskurs – faktisk tænke, opleve og forholde os til os selv, hinanden og vores omverden på en *anden* måde end vi har troet mulig. Derfor ligger der ifølge den diskursive psykologi et stærkt *kritisk* potentiale i at undersøge og forholde sig kritisk til hvad det egentlig er for diskurser der får os til at tænke, opleve og være på de måder vi er på. Det kritiske (også gerne selvkritiske) arbejde med at undersøge en persons diskurs foregår i to faser: den dekonstruktive og den rekonstruktive fase.

I den *dekonstruktive* fase opdager man at den måde man hidtil har tænkt, oplevet og været på måske slet ikke er den eneste måde der findes. F.eks. finder et ungt menneske der har gennemlevet hele sin barndom i et stærkt fundamentalistisk religiøst miljø ud af at den måde som det pågældende miljø f.eks. foreskriver at man skal leve sit liv på slet ikke er den eneste mulige, og de forklaringer man har på verdens skabelse og indretning faktisk kan finde alternativer i videnskabelige forklaringer etc. Eller en person der for første gang rejser ud og oplever en anden kultur opdager at der findes helt andre måder at tænke om livet på end de hjemlige som vedkommende har været vant til som de eneste der fandtes. Med andre ord: de vante forestillinger og illusionen om at den vante og hjemlige diskurs var den eneste der fandtes brydes ned (de-konstrueres). I den *rekonstruktive* fase opbygges så en alternativ diskurs der giver mulighed for andre måder at tænke om sig selv, om sine medmennesker, om sit samfund, om livet og om verdens indretning på en ny måde.

Selve den kritiske side af den diskursive psykologi, dette at gøre kritisk op med de diskurser som vi illusorisk tror er de eneste mulige, stammer især fra den franske samfundskritiker *Michel Foucault*, som har beskæftiget sig med hvordan magten og styring af samfundsborgerne muliggøres via en bestemt samfundsmæssig udformning af diskursen. Med bestemte typer af diskurser – bestemte opfattelser mennesker har om dem selv og livet – bringes mennesker til at tænke og opleve i baner der understøtter de herskende forhold: f.eks. at man i nogle samfund uden videre accepterer at kvinder er andenrangsmennesker der ikke slet ikke har ret til den samme frihed, de samme uddannelsesmuligheder, den samme løn etc. som mænd har; eller at man i nogle samfund uden videre accepterer at enhver er sin egen lykkes smed og blot skal forfølge egne karrieremuligheder uden at bekymre sig alt for meget om det samfund han/hun er del af.

En anden central kritisk påpegning i traditionen fra Foucault er at selv om psykiske lidelser helt objektivt eksisterer (folk bliver rent faktisk deprimeret, panikangste etc.) – så er det alligevel sådan, at vores egne diskurs om disse lidelser indgår i selve lidelsens karakter. Det gør faktisk en forskel for den deprimerede om han/hun af sin læge får at vider at depression symptom på en uhelbredelig hjernetilstand der kun kan lindres med medicin eller om det er en i virkeligheden meget forståelig reaktion på dårlige livsomstændigheder således at man kan lindre/fjerne sin depression ved at forholde sig til disse livsomstændigheder på en anden måde. Vores diskurser indgår således i selve lidelsens karakter.

Den diskursive psykologi findes i en radikal og en moderat version. Den *radikale* version (f.eks. Gergens socialkonstruktionisme) siger at det eneste vi med sikkerhed ved noget om er vore diskurser og sproglige konstruktioner. Når vi udtaler os om noget, f.eks. ”børn”, så udtaler vi os jo i virkeligheden om vores diskursive opfattelse af børn. Vi kan aldrig sige noget om hvordan børn virkelig ”er” – end ikke med de mest videnskabelige psykologiske begreber – men altid kun om hvordan vi mener børn er. For en generation siden mente man f.eks. at børn var hjælpeløse asociale skabninger (der skulle hjælpes og socialiseres for at blive til ”rigtige” mennesker) hvor man i dag i

høj grad snakker om ”det kompetente og socialt indstillede barn”, men selv dette begreb er jo bare tidens accepterede ”børnediskurs” vil man her sige. I den radikale version findes der altså ikke nogen ”virkelighed” vi kan forholde os til, vi kan kun forholde os til vore egne sociale konstruktioner.

I den mere *moderate* udgave af den diskursive psykologi mener man at der rent faktisk findes en objektiv verden der eksisterer uafhængig af os og vore begreber og måde at snakke om den på; men en del af denne verden er jo noget vi selv har skabt som objektivt eksisterende fænomener. Når vi f.eks. kulturhistorisk begynder at tænke om og opleve vore børn som små kompetente og i bund og grund socialt indstillede individer, ja så er det jo i lyset af denne diskurs vi forholder os til dem og opdrager dem og giver støtte til deres læring og udvikling – og dermed *fremelsker* vi jo så netop kompetence og socialitet, som så rent faktisk bliver til en socialpsykologisk virkelighed.

Antropologisk Psykologi (i denne forfatters version). Antropologisk psykologi er den del af almenpsykologien der beskæftiger sig med hvad der er særligt menneskeligt ved *vores* måde at opleve og være på. Dyr har også en psyke, så spørgsmålet er, hvad der karakteriserer den *menneskelige* psyke til forskel fra dyrisk psyke? Dyr lever også i flokke og visse flokdyr som f.eks. chimpanser kan med ret og rimelighed siges at opføre sig socialt og leve i socialt fællesskab med hinanden, så igen: spørgsmålet er, hvad der karakteriserer den *menneskelige* måde at være social på? I og med at den antropologiske psykologi beskæftiger sig med det særligt menneskelige mener den også, at der kan siges noget alment fælles – noget universelt – om alle mennesker på tværs af alder, køn, samfund osv. Derved hævder den antropologiske psykologi altså en form for *universalisme*. Universalismen abstraherer fra de overfladiske forskelle mellem mennesker, mellem kulturer og mellem samfund og søger at finde frem til fælles træk og egenskaber hos alle mennesker. Det universalistiske synspunkt fastholder simpelthen at vi alle er af samme art og *i bund og grund* lever mennesker og forholder mennesker sig til verden og til hinanden på samme måde når man ser bort fra de overfladiske kulturforskelle der først springer i øjnene.

I den forstand er også den antropologiske psykologi en *kritisk* videnskab. Ved at beskæftige sig med det særligt menneskelige og hvordan et menneskeligt liv i bund og grund må leves for at kunne kaldes menneskeligt kan den kritisk forholde sig til de aspekter af tilværelserne og de sider af en given kultur og et givet samfund der i bund og grund må kaldes *umenneskeligt*. – og derfor dybt kritisable, set med psykologiske og socialpsykologiske øjne.

Dermed kan den antropologiske psykologi kaldes for en *kritisk universalisme*. Man kan også sige at den er *mildt paternalistisk*. Mild paternalisme er helt forskellig fra *intolerance*. Intolerance kan defineres som en afvisning af andres anderledes måde at opleve på, være på og leve på og kan ytre sig som et forsøg på at påtvinge anderledestænkende og anderledes levende mennesker ens egne levemåder, oplevelsesformer og værdier. Mild paternalisme derimod er den opfattelse at man kritisk bør forsøge at gøre en forskel for andre mennesker ved at hjælpe dem til indsigt og forandring *hvis det er indlysende* at de *reelt* lever på grundlag af værdier og opfattelser af det gode menneskelige liv som er i klar modstrid med de ønsker og forhåbninger de har til et godt liv og i sidste ende også er i klar modstrid med hvad der rent faktisk er et *menneskeligt* liv (at leve i unødigt fattigdom fordi andre gør sig rige på ens bekostning, at blive forfulgt, tortureret eller forhindret i at tænke selvstændige tanker kan f.eks. næppe kaldes at leve menneskeligt). Mild paternalisme i den antropologiske psykologis version er derfor den kritisk konfronterende bestræbelse på at give den anden indsigt i hvad det vil sige at være menneske og kunne leve et menneskeligt liv og dermed

give den anden optimalt informeret grundlag for at vælge sit eget liv, sine egne være- og handlemåder – samt at kritisk at pege på hvilke valg og hvilke være- og handlemåder der udarter til at gøre tilværelsen umenneskelige for ens medmennesker!

Ligheder og forskelle. Disse tre danske teoretiske retninger, den Kritiske Psykologi, Diskursiv Psykologi og Antropologisk Psykologi ligner hinanden derved at de alle tre siger noget om hvordan socialpsykologi kan være *kritisk*. Traditionerne nøjes ikke med blot at beskrive tingenes tilstand, men søger at udvikle begreber for hvordan mennesker kan forholde sig til deres tilværelse, og hvordan de *kan* – og *bør* – bære sig ad med at ændre på egen væremåde og det sociale samvær.

Der er også forskelle imellem disse tre teoretiske retninger, nogle mere afgørende end andre. For det første bekender såvel Kritisk Psykologi som Antropologisk Psykologi sig til *realismen*. *Realismen* siger, at uanset hvad vi måtte finde på at sige om verden, samfundet, os selv, hinanden eller de sociale relationer, så findes der i princippet altid en måde at afgøre om det vi siger er *sandt* eller ej. Der findes en måde at afgøre om de socialpsykologiske begreber vi har, faktisk handler om noget der reelt findes og er på den måde som vore begreber påstår. Derved adskiller den Kritiske Psykologi og den Antropologiske Psykologi sig klart fra de radikale versioner af den diskursive psykologi der jo ikke mener det giver mening at tale om at begreber handler om noget der findes uafhængig af om vi har begreber om det eller ej. Andre dele af diskurspsykologien – hvilket vi kommer tilbage til – kan imidlertid sagtens forenes med en realisme, nemlig i den forstand at vore diskurser jo er en del af den samfundsskabte virkelighed, ligesom redskaber, kunstværker og sociale institutioner som f.eks. ægteskabet jo er virkelige fænomener der rent faktisk findes og som vi kan have begreber og teorier om som faktisk kan være forkerte – eller sande! Sådanne diskursive fænomener findes ganske vist ikke uafhængig af de måder vi tænker om dem på og taler om dem og/eller udlever dem i vores oplevelses-, handle- og væremåder; men de kan sagtens findes uafhængig af om vi er i stand til at gøre os *videnskabelige* hhv. *socialpsykologiske* begreber og teorier om dem.

Forskellen mellem Kritisk Psykologi og Antropologisk Psykologi er ikke så graverende og har mere med forskellige forskningsinteresser at gøre. Kritisk Psykologi beskæftiger sig i højere grad beskæftiger sig med hvordan mennesker *handler* i forhold til deres eget liv og det samfund de er del af (handlingsspillerum, handlingsevne, almene og restriktive handlinger m.m.) mens Antropologisk Psykologi i højere grad beskæftiger sig med hvad det vil sige at være *menneske*, leve på en *menneskelig* måde og handle på en *menneskelig* måde. Disse to forskningsinteresser udelukker bestemt ikke hinanden, tværtimod.

Dette kapitel vil som sagt fokuseret og tendendiøst søge at give et indblik i den måde socialpsykologien og de socialpsykologiske fænomener forklares i den antropologiske psykologi – med inddragelse af konkret handlingsteori.

Socialpsykologien i den antropologiske psykologis perspektiv - med inddragelse af konkret handlingsteori og diskursanalyse

Forbundet indefra-og-ud & udefra-og-ind. Som vi så ovenfor er der markante forskelle mellem store dele af hhv. amerikansk og europæisk socialpsykologi. Den overvejende del af den

amerikanske socialpsykologi er en personorienteret socialpsykologi der tager sig af og beskæftiger sig med de indre psykiske strukturer og processer der både er en *mulighed* og en *betingelse* for hvordan vi kan handle socialt. Den overvejende del af den europæiske socialpsykologi derimod er en socialt orienteret socialpsykologi, der beskæftiger sig med de mulighedsbetingelser for vore være- og handlemåde som ligger i selve de sociale systemer (grupper, samfundsinstitutioner, samfund).

Denne forskel kan nu også formuleres således:

- Den personorienterede socialpsykologi ser på og forklarer forholdet mellem mennesket og dets omgivelser *indefra-og-ud*, dvs, forklaret ud fra de mulighedsbetingelser der ligger i de indre psykiske strukturer og processer, hvormed en person giver udtryk for sig selv gennem sin handle- og væremåde og dermed *påvirker omgivelserne*.
- Den socialt orienterede socialpsykologi ser på og forklarer menneske-omgivelsesforholdet *udefra-og-ind*, dvs, forklaret ud fra de mulighedsbetingelser der ligger i de omgivende sociale systemer, og som *en person påvirkes af*.

I den antropologiske psykologi betragtes disse to synsvinkler og forklaringsmåder, indefra-og-ud samt udefra-og-ind, ikke som modsætninger men snarere som samhörige. Vi skal på *en og samme tid* forklare mennesket og dets sociale handle- og væremåde både ud fra de indre- og de ydre mulighedsbetingelser. Menneskets handle- og væremåde, ja selve vore indre strukturer og processer er *på den ene side* (udefra-og-ind) formet af omgivelserne (biologisk-genetisk gennem evolutionen, kulturelt og socialt gennem kultur- og samfundshistorien, personligt gennem egen livshistoriske erfaringer). *På den anden side* (indefra-og-ud) former mennesker jo også sine omgivelser (teknisk ved at ændre de naturlige omgivelser, konstruere redskaber etc., socialt ved at indrette de sociale systemer på bestemte måder, personligt ved at sætte sit eget personlige præg på de forhold hver enkelt individ indgår i til andre mennesker etc).

Forholdet mellem en person og hans/hendes familie kan betragtes som et sådant forhold. På den ene side er personens hele handle- og væremåde både livshistorisk og i den aktuelle dagligdag påvirket og bestemt af den måde hvorpå familien er på og forholder sig til ham/hende. På den anden side er familiens være- og handlemåde jo også formet af denne person og hans/hendes handle- og væremåde over for familien. Det samme kan siges om to personer i et parforhold: A's handle- og væremåde er (*i parforholdet*) formet af B's handle- og væremåde, og omvendt. Men det betyder også at A's væremåde dermed vender tilbage til ham/hende selv: den måde han/hun er jo med til at forme den måde som B er på og dermed er A's egen handle- og væremåde med til at forme den måde som B former A's væremåde på. Så: dels er der noget *eget* ved A: hans/hendes *egen* måde at handle- og væremåde som kendetegner netop A – men der er også samtidigt noget *socialt formet* ved A.

Alment formuleret: I et indefra-og-ud/udefra-og-ind forhold mellem to sociale systemer (mellem en person og en anden person, eller mellem en person og hans/hendes familie; eller mellem en gruppe af personer og den omgivne kultur etc etc) er der ved begge parter noget *eget* og noget *socialt formet* . I den antropologiske psykologi mener man først, at man har fat i en tilbundsgående socialpsykologisk forklaring på et socialt system (en person, en indgruppe, en familie, en samfundsinstitution etc etc) hvis man:

- på den ene side forklarer systemet *indefra-og-ud* , og det vil sige at man forklarer den måde hvorpå det forholder sig til de omgivende sociale systemer dels

- (a) ud fra hvad man kunne kalde systemets (personens, gruppens...) egne strukturelle og processuelle træk og egenskaber, og dels
- (b) ud fra den måde systemets (personens, gruppens) træk og egenskaber er medformet af de omgivne systemer
- på den anden side forklarer systemet *udefra-og-ind*, og det vil sige at man forklarer den måde hvorpå disse andre omgivne systemer (personer, grupper...) forholder sig til og former det første system dels
 - (a) ud fra hvad man kunne kalde de andre systemers (personer, grupper...) egne strukturelle og processuelle træk og egenskaber, og dels
 - (b) ud fra den måde de andre systemer (personens, gruppens) træk og egenskaber er medformet af det første system (f.eks. den måde hvorpå en person selv påvirker disse omgivende sociale systemer).

Endnu en egenskab ved den menneskelige måde at handle- og væremåde medinddrages i den antropologiske psykologi. Vi retter os *mod* vore omgivelser med *hensigt*, nemlig med den hensigt at forholde os til vore omgivelser, opleve dem og påvirke dem til fordel for både os selv og omgivelserne. Det gør vi imidlertid ikke bare efter eget forgodtbefindende og efter hvad vi helt uafhængigt af alt og alle har lyst til. Der er en verden uafhængig af os, som har sine egen indretning, sine egne strukturer og processer – både på det fysiske, det biologiske og det sociale plan. Vore hensigter må, hvis de skal kunne realiseres selvsagt også være afstemt med omgivelserne. Man kan sige det sådan at vore hensigter dermed også bliver indrettet *af* den måde omgivelserne er indrettet på. Vi er med vore hensigter derfor ikke bare rettet *mod* verden, men er også rettet *af* verden. Eller kort: vi er rettet *mod/af* verden.

Disse bestemmelser om rettedhed kan sættes sammen med det ovenfor præsenterede begreb om forbundethed:

- *Indefra-og-ud*: Set i perspektivet indefra-og-ud forholder vi os til vore omgivelser med hensigt. I dette perspektiv ser vi den menneskelige forbundethed som en intentionel rettedhed *mod* omverdenen. Til at forklare den sociale forbundethed set i dette perspektiv skal vi altså bruge teorier der fortrinsvist er af den *personorienterede* socialpsykologiske slags.
- *Udefra-og-ind*: Set i perspektivet udefra-og-ind er vore (realistiske) hensigter også rettet *af* den måde verden er indrettet på (herunder også, hvordan vi har udformet den til at være). I dette perspektiv ser vi den menneskelige forbundethed som en intentionalitet der er rettet *af* verden. De sider ved den menneskelige forbundethed som vi får øje på i dette perspektiv må så fortrinsvist forklares med de *socialt orienterede* socialpsykologiske teorier.

Forbundethed ovenfra-og-ned & nedefra-og-op. Som mennesker har vi altid en *oplevelse* i og med at vi tænker, føler og vil noget og i og med at vi handler og forholder os til omverdenen. Det er ganske vist forskel på den måde vi oplever på når vi blot dagdrømmende stirrer ud i luften eller når vi er fuldstændig opslugt af et eller andet vi er i gang med - og så den måde man oplever på når man bliver opmærksom på sig selv, f.eks. lige pludselig kommer til at tænke over at sig selv som den der er i gang med det og det lige nu, eller når man bliver pinligt berørt over et eller andet. Så træder man ligesom et skridt tilbage og oplever at man oplever, er bevidst om at man er bevidst, reflekterer over hvordan man skulle handle og forholde sig etc. Under alle omstændigheder forholder mennesker sig på oplevende måde, og i det første tilfælde oplever man på en umiddelbar måde, mens man i det andet tilfælde oplever på en reflekterende måde. Man oplever oplevelsen, tænker

over tanken, føler noget ved siden følelser – f.eks. at man er angst for sin angst eller glæder sig over at man er glad, eller vil noget med sin vilje: dvs man vil bruge sin viljestyrke på dette og ikke hint. Som sagt: selvet er dette at man er en nogen og det vil sige et væsen der har en oplevelse, og selvet kan således være den nogen der umiddelbart oplever noget eller den der reflekterer over eller oplever sin oplevelse.

Den umiddelbare forbundethed kendetegnet ved at man er en nogen med en umiddelbar (altså ikke reflekterende) oplevelse og dermed et umiddelbart selv kan i den antropologiske *socialpsykologi* beskrives ved hjælp af den model vi allerede har fremstillet ovenfor:

- *Indefra-og-ud*. På den ene side, indefra-og-ud er man et selv fordi man er *den nogen* der er *rettet mod verden* og fordi man er *den nogen* oplever *noget* i og med at man tænker, føler og vil noget og i og med at man handler og er på en bestemt måde i den givne situation.
- *Udefra-og-ind*. På den anden side, udefra-og-ind er man for det første et selv fordi der overhovedet er en verden at forholde sig til og fordi der overhovedet er *noget* som man kan være forbundet med og rettet mod. For det andet er den måde man forholder sig på, er rettet mod verden på og oplever på jo også formet *af* verden: ens oplevelser er jo altid også oplevelse af *noget* og alene af den grund også formet *af* dette noget. Kort sagt: selvet, den nogen man er, er også rettet udefra-og-ind af verden, af de fysiske omgivelser, af det samfund man lever i og den konkrete situation man befinder sig i.

Men dermed er vores teoretiske model jo indtil videre kun indrettet til at rumme det *umiddelbare* selv, dvs den *umiddelbart* (ikkereflekterende) oplevende rettethed mod/af verden. Vi mangler endnu at få indbygget dette at selvet også på en mere middelbar måde kan være den oplevende *nogen* der så at sig er trådt et skridt op over sine umiddelbare oplevelser og nu oplever og reflekterer over sine tanker, følelser og hensigter, over sine egne handle- og væremåde.

For at få den teoretiske model til at rumme dette kan man skelne mellem to dimensioner: Den *horisontale dimension*, som er vores umiddelbare forbundethed (indefra-og-ud/udefra-og-ind) med omgivelser og som er den dimension hvori vort umiddelbare selv befinder sig (som oplevelsen i dette at være rettet mod og rettet af verden) – og så den *vertikale dimension* som vedrører dette at vi reflekterer over og oplever vore egne måder at være rettet mod/af omgivelserne på.

Ligesom den horisontale dimension har to sider (udefra-og-ind/indefra-og-ud) har den vertikale dimension også to sider (oppefra-og-ned/nedefra-og-op):

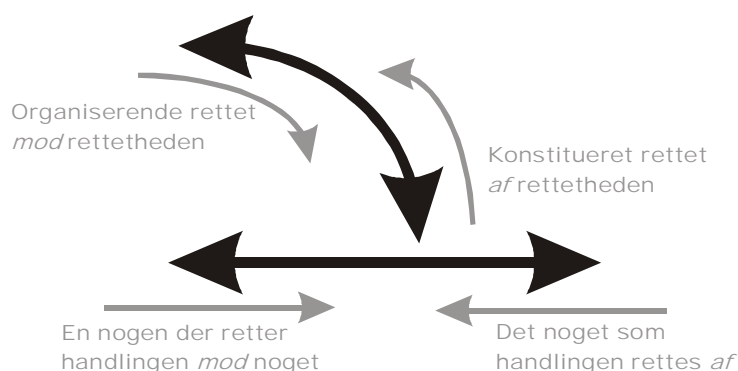
- *Oppefra-og-ned*. På den ene side, eller rettere, set oppefra-og-ned kan vi som sagt have refleksioner over og hensigter med vores egen handle- og væremåde. Vi kan reflektere over, forholde os til og ville noget med vores tænkning, følelse og vilje. Vi kan bestræbe os på at tænke, føle og ville noget på en anden måde end vi er tilbøjelig til og vi kan have til hensigt at handle og være på en anden måde i en situation end vi faktisk handler og faktisk er. Man kan kort og godt sige at vi oppefra-og-ned reflekterende kan være rettet *mod* den måde vi er rettet mod/af verden på. Set oppefra-og-ned er selvet den oplevende nogen der retter sig *mod* sin egen rettethed.
- *Nedefra-og-op*. På den anden side, set nedefra-og-op kommer vi ikke uden om *at* vi som mennesker rent faktisk tænker, føler og vil noget – det er jo sådan det er at være menneske. Vi er jo altid i en eller anden horisontal forbundethed givet dels inde-fra-og-ud ved vore biologiske og psykiske muligheder for overhovedet at forbinde os og dels udefra-og-ind givet ved

omgivelsernes og situationens egne betingelser. Det er ikke op til os at vælge *at* vi altid er forbundet på den ene eller anden måde og at vi altid i bund og grund horisontalt set er rettet mod/af noget.

- Man kan også sige det sådan at den horisontale forbundethed og rettethed med dens betingelser er *konstituerende* (grundlæggende): *at* vi tænker, føler og stræber og at vi handler og er på denne eller hin måde i forhold til omgivelserne hører med til vores menneskelige konstitution – og det er ikke op til os at vælge dette fra eller til. Men det er op til os at vælge hvordan vi vil forme de konstituerende måder vi kan være forbundet på som mennesker i menneskelige omgivelser. Det er op til os hvordan vi vil *organisere* vores grundlæggende konstituerende forbundethed således at vi er rettet mod/af situationen vi befinder os i på den ene snarere end den anden måde. Alt i alt kan sammenhængen mellem de to vertikale sider udtrykkes således: Oppefra-og-ned er vi organiserende rettet *mod* vores egen konstitutive forbundethedsformer. Nedefra-og-op er vi konstitueret rettet *af* de menneskelige måder vi overhovedet kan være forbundet med vores omverden på. Dette kan også udtrykkes kort: vi kan som mennesker være rettet mod/af vores egen rettethed: vi kan reflektere over; vi kan opleve hvordan vi overhovedet vil handle og være på givet dem vi er og de situationer vi befinder os i.

Selvet er ”den *nogen* man er og bliver opmærksom på at man er, når man når man *tænker* over sig selv, *føler* noget omkring sig selv eller bliver opmærksom på og sætter sin *viljestyrke* ind på at man vil *handle eller være på en bestemt måde*.” Det blev også sagt at dette at være et selv både er en *betingelse* og en *mulighed*. Som det fremgår har vi nu ved hjælp af den antropologiske psykologi fået en *teoretisk model* der *samlet* kan gøre rede for dette og *forklare* de komplekse forhold ved hjælp af følgende forholdsvis enkle grundbegreber: (a) Selvet som oplevelsen i forbundetheden og oplevelsen i dette at være rettethed mod/af noget. (b) De to dimensioner i forbundetheden og rettetheden: den umiddelbare horisontale og den reflekterede vertikale dimension. (c) De to sider i hver dimension: hhv indefra-og-ud/udefra-og-ind samt oppefra-og-ned/nedefra-og-op.

Denne teoretiske grundmodel kan illustreres således:

Forklaring af de socialpsykologiske fænomener ved hjælp af grundmodellen. Faktisk viser det sig nu ved nærmere eftersyn at *de fleste* socialpsykologiske fænomener lægger op til en sådan teoretisk forklaringsmodel. Lad os se på nogle flere eksempler.

Som vi så så forholder vi os til og forsøger at forstå en persons handle- og væremåde ved at antage at vedkommende har en bestemt grund til dette. Vi tilskriver – eller *attribuerer* – en bestemt grund til at gøre og være sådan. Vi så også at vi faktisk skal være ret så forsigtige med hvordan vi

bedømmer folk og hvordan vi forstår og forklarer deres handle- og væremåde. Der er mange muligheder for at vi kommer til at tilskriver folk forkerte grunde. Vi begår let fejl, især hvis vi er for hurtige til at foretage vore attribueringer og ikke er omhyggelige nok med at sætte os ind i de forudsætninger folk har til deres handle- og væremåde som de gør og ikke er omhyggelige nok med at sætte os ind i de situationer der former deres handlinger i forhold til. Når vi er for hurtige, for skødesløse eller for uvidende i vores måde at forholde os til andre mennesker og deres grunde til at gøre /være som de gør/er så grobunden som sagt lagt for *stereotypier* (at se bort fra at hver enkelt menneske er unikt og ikke bare "lige som alle de andre af slagsen") og *fordomme* (en negativ attribuering eller stereotypi). Blandt de specifikke socialpsykologiske teorier om *hvordan* og *hvorfor* stereotypier og fordomme opstår blev for det første nævnt de kognitive teorier: At *tænke* i stereotypier og fordomme er at tænke i kategorier, hvilket er en effektiv måde lynhurtigt i *første omgang* at vurdere en ny situation man træder ind i og nye mennesker som man skal forholde sig til. Fordelene lynhurtig kategorisering er den har også en bagside nemlig dette at vi ser bort fra en række evner og egenskaber hos ham/hende. For det andet blev nævnt de *motivationelle* teorier, herunder sociale identitetsteori. Denne teori siger at et af vore centrale motiver er bestræbelsen på at vedligeholde og gerne beskytte og/eller øge eget selvværdet hvilket vi gør ved ved hjælp af vores identitetsdannelse – og i dette tilfælde den sociale identitetsdannelse. Processen, der fører til stereotypi og fordomme er følgende: stræben efter at vedligeholde/øge selvværd → social identitet via at fremhæve sig selv og sin egen identitet og nedgøre andre (hvilket gøres meget lettere hvis man blot forholder sig til et stereotypisk billede i stedet for den konkrete person) → vedligeholdelse/forøgelse af selvværdet.

Kuren mod stereotypi, fordomme og racisme blev i denne sammenhæng angivet til følgende. For det første at observere og lære sine egne automatiske tænkemåder at kende. For det andet at man giver sig tid til mere omhyggeligt at *iagttage* den anden, den situation eller den gruppe som ens automatiske fordomme er rettet mod for på den måde at få et mere nuanceret billede af den anden. For det tredje at man bevidst forholder sig til sit selvværd via sociale identitetsdannelse på følgende to måder, set i lyset af den sociale identitetsteori: (1) at vedligeholde/forøge sit selvværd ved at drage egenomsorg for sin personlige identitet ved at knytte sig til, høre til i og forblive i nære relationer (parforhold, familie, venner, indgruppe) og (2) ved at vedligeholde/øge sit selvværd i de større sociale sammenhænge *uden* at nedgøre andre/udgruppen, men derimod ved at drage omsorg for fælles sociale interesser og samarbejde om fælles mål.

Ifølge tankegangen bag den ovenfor fremstillede antropologiske grundmodel kan denne kompleksitet omkring attribueringsfejl, stereotypier og fordomme (racisme) kan nu sammenholdes og forklares under ét på følgende måde:

- *Den horisontale forbundethed*. Vi er i bund og grund rettet mod/af de sociale omgivelser. Indfra-og-ud retter vi os *mod* andre mennesker ved at handle og være på bestemte måder, herunder måder hvorved vi giver *udtryk* for os selv, hvad vi tænker, hvad vi føler og hvad vi vil – kort sagt: hvem vi er. Vi retter os mod andre ved at give udtryk for vores sociale identitet. Hvordan vi er rettet *mod* andre er imidlertid også bestemt af hvordan vi afstemmes i forhold til dem. Udefra-og-ind vækker andre mennesker nemlig også et *indtryk* hos os. Indtrykket kan selvfølgelig være et *bedrag* (vi ser hvad vi vil se), en *selvopfyldende profeti* (de viser os hvad vi vil se) eller en *fordom* (vi forholder os kun til det som vi på forhånd opfatter som negative sider hos dem). Men – med mindre vi er fuldstændigt psykotisk hallucinerede – er der også en god portion *realisme* i indtrykket: vi får også indtryk af hvem de andre faktisk er og hvad *de* faktisk

tænker, føler og vil. Vi er altså også indrettet af de andre som de nu en gang er og som de nu en gang bidrager til den situation vi befinder os i sammen med dem.

- *Den vertikale forbundethed.* At være optaget af andre mennesker (på godt og ondt) og at eksistere i *samhandlinger* (på godt og ondt) er simpelthen en del af vort menneskelige væsen. Set nedefra-og-op er det en del af vores menneskelig konstitution at være således forbundet med vore menneskelige omgivelser. Men det er ikke bare vores konstitutive betingelse for overhovedet at være mennesker. Det også vores *mulighed* at vi kan gøre brug af vores optagethed af social forståelse og af samhandling med andre på den måde at vi *oppefra-og-ned* kan *organisere* disse konstitutive forbundetheder til at være rettet på måder som vi ønsker hhv som vi indser at de *bør* være rettet på. Vi kan netop *stoppe op, se efter, tænke* og *vælge* på hvilken måde vi vil rette os mod vores omverden og hvilke sider af omgivelserne vi *ønsker* at være rettet af hhv finder frem til at vi *bør* lade os rette af. Netop med den vertikale forklaringsdimension er det muligt at give en socialpsykologisk teoretisk forklaring på at vi ikke bare er prisgivet socialpsykologiske mekanismer så som attribueringer og stereotypiseringer. Tværtimod kan vi rent faktisk gøre det til vores opgave at *overvinde* disse – i al fald hvis de udarter sig i negativ retning. Ved netop at *organisere* vore egne socialpsykologiske konstitutioner – ved vertikalt set at være rettet mod/af vores egen måde at være rettet mod/af omgivelserne på – kan vi være *opmærksomme, engagerede* i vore sociale situationer og medmennesker og *forpligte* os på bidrage til at gøre ende på negative sociale samspil, så som negative stereotyper som fordomme og racisme.

Som det fremgår ser det ud til at den sociale identitetsteori og begrebet om selvet og selvværdet udgør centrale teoretiske forklaringer på vigtige socialpsykologiske fænomener, og som det også fremgår kan denne type af forklaring indtænkes i den her præsenterede mere almene grundmodel. Men hvorfor er social identitet og selvværd overhovedet så fundamentalt konstituerende for vores måde at være forbundet med vore sociale omgivelser på? Det giver den evolutionspsykologisk orienterede socialpsykologi et bud på.

Leary (1995) f.eks., forklarer det sådan, at behovet om at høre til i sociale grupper er så dybt og stærkt forankret i os, fordi det har en evolutionær basis. Forklaringen er denne: De tidligste menneskearter havde størst chance for at overleve (beskytte sig mod rovdyr, hjælpes ad med at finde føde etc) hvis de levede i småflokk. Derfor havde de individer der var stærkest socialt orienteret mod at høre til i en flok også den største chance for at overleve og dermed give *deres* gener (herunder netop anlæg for at være social) videre til næste generation. Behovet for at høre til i sociale sammenhænge er på den måde dybt genetisk forankret i os. Omvendt var individer der ikke kunne indpasse sig socialt eller forstyrrede den sociale orden en trussel for hele gruppen og dens overlevelseschance. Sådanne individer måtte udstødes. Eller i det mindste måtte de socialt forstyrrende individer ”sættes på plads” med trusler om at blive udstødt. At risikere at blive udstødt fra gruppen var en alvorlig trussel fordi man uden at høre til i en gruppe ville få forringet sine overlevelsesmuligheder og livskvaliteter i alvorlig grad. De individer der havde lettest ved at lade sig påvirke af sådanne trusler og dernæst at indordne sig igen var selvsagt igen dem der havde størst chance for at overleve og dermed sende deres genetiske anlæg for netop denne væremåde videre til næste generation. *Leary* mener at det var at selve den *stærkt ubehagelige følelse af ikke at høre socialt til* – som opleves som lavt socialt selvværd – der på denne måde udviklede sig evolutionært.

Dette forekommer at være en plausibel forklaring på det konstitutive fænomener (elementer som vore handle- og væremåde, tænkning, følelse og stræben uvilkårlig er sammensat af) vi vitterlig kan iagttage nemlig at vi *horisontalt* set er forbundet på denne måde. Vi er indefra-og-ud rettet *mod* og

tænker i baner af, føler for og stræber efter at *høre til* i sociale sammenhænge via social identitet og vi er rettet mod at undgå at blive *sat uden for*, for så vidt vi er rettet mod at undgå den stærkt ubehagelige følelse af lavt selvværd. Udefra-og-indrettes vi *af* de nære sociale omgivelser i og med deres måde at fungere som på som social indgruppe og med de fordringer der ligger heri til passende social identitet.

Problemet er imidlertid at en sådan forklaring om hvordan vi er konstitueret som sociale væsener og hvordan denne konstitution kan tænkes at været blevet til evolutionært set kun er tilstrækkelig når vi har at gøre med de forholdsvist simple og overskuelige livsomstændigheder der hersker i små indgrupper (som de tidligste hominiders små grupper, eller nutidsmenneskenes nære familiegrupper, vennegrupper, arbejdsgrupper og andre indgrupper man skiftende befinder sig i). Man kan måske nøjes med teorien om social identitet, lavt selvværd og den rent horisontale måde at være forbundet med omgivelserne på når man har med små overskuelige indgrupper at gøre hvor man tilstedehed i det store og hele er i umiddelbar kontakt med hinanden og umiddelbart er rettet *mod hver enkelt anden* og umiddelbart får sine handle- og væremåde rettet *af hver enkelt anden*. Problemet er imidlertid at sådan er det moderne menneskes liv jo ikke *kun* indrettet og vort samfund og kultur fungerer ikke som en sådan indgruppe hvor man er umiddelbart rettet mod/af hinanden i en social afstemning omkring social identitet og selvværd.

Sagen er, at vort samfund er langt mere komplekst: For det første er samfundet *stort*. Vi har helt indlysende kun mulighed for at være rettet mod/af nogle relativt få andre mennesker. Afstanden til stort set alle andre mennesker som er med til at opretholde det samfund som vi alle er en del af, og uden hvilket vi ikke kunne eksistere, er ganske enkelt for stor til at vi nogen sinde kommer i berøring med dem, endsige nogen sinde kan afstemme vores sociale identitet med dem eller få vores selvværd påvirket af dem. Vi er selvsagt ikke og kan ikke være så konkret rettet mod/af alle andre på en måde som en teori om opretholdelsen af den sociale identitet via horisontal forbundethed umiddelbart er i stand til at forklar. Men alligevel: et stort samfund som f.eks. det danske eller som det endnu større europæiske fællesskab hænger jo på godt og ondt sammen og tilvejebringer i al fald stort set et rimeligt godt eksistensgrundlag - om ikke andet så et rimeligt godt materielt eksistensgrundlag - men for mange også et rimeligt godt psykosocialt set menneskeligt eksistensgrundlag. Så hvordan kan det nu forklares, hvis det ikke kan forklares alene ved at betragte vores horisontale/konstitutive forbundethedsformer.

For det andet er det jo ikke en gang sådan at samfundet består af en række indgrupper der hver for sig internt er velafstemte mht. social identitet og selvværd og som udadtil lever i gnidningsfri harmoni med hinanden. Man kunne måske fristes til at tro at hvis vi alle blot levede i overensstemmelse med vores konstitutive menneskelige natur i harmoniske små indgrupper så ville alt gå af sig selv. Men sådan er det jo ikke. Vi lever jo også i en *politisk* verden i den forstand at vi har forskellig adgang til fælles goder, vi har forskellige livsværdier mht hvad der overhovedet skal sættes på som fælles goder, og vi har forskellige opfattelser af hvordan de goder vi har og de goder vi fremstiller for/til hinanden skal fordeles etc etc. Kort sagt: vi lever også i en verden af *interesseforskelle* og endog *interessekonflikter*. I indgruppen kan problemer (en vis grad) løses ved umiddelbar horisontal rettedhed mod/af hinanden og via afstemning af en fælles social identitet på grundlag af fælles højelse af selvværdet. Når fælles social identitet er udviklet og opretholdt via selvværdsmekanismen så har man fælles holdning til problemerne og problemløsningerne ”og så giver resten sig selv”, kunne man sige. Sådan er det slet ikke i samfund hvor afstande til hinanden er for store til at sådan identitetsafstemning kan finde stede og hvor politiske forskelle og interessekonflikter opstår. Her vil man være tvunget til at reflektere, overveje muligheder, overveje

for og imod, overveje værdier, træffe valg etc. I nogle sammenhænge vil man være rettet mod/af omgivelserne og sit liv på én måde, i andre sammenhænge på en anden måde, og hvilken rettethed det ender op med endelige hvilken rettethed der er den gode og rette i en given situation er ikke altid indlysende givet og den falder ikke altid bare i hak ved hjælp af vores social konstituerede rettethed mod/af andre via social identitet og selvværd.

Med andre ord: Til forklaring af de mere komplekse socialpsykologiske fænomener vi kan iagttage i store samfund med både kulturelle og politiske interesseforskelle og interessekonflikter er det ganske enkelt ikke nok blot at se på, hvordan vores socialpsykologiske konstitution udfolder sig i den horisontale dimension. Vi må også inddrage den vertikale dimension. Vore forklaringer på hvad mennesker gør og hvordan de forholder sig i store komplekse samfund som f.eks. det danske samfund må indeholde *vertikale forklaringer* om hvordan de oppefra-og-ned *organiserer* deres egne *konstitutive* forbundethed. Social identitet og selvværd er nemlig også et spørgsmål om hvordan man *reflekterer* over sine egne mulige måder at være forbundet på og at forbinde sig på med sin omgivelser og er tillige et spørgsmål om hvilke *valg* man træffer hvor der er flere muligheder, og hvor der er interesseforskelle og interessekonflikter at forholde sig til og at handle i forhold til. Til tider er det endda sådan at vi i og med de valg vi træffer må kunne tilsidesætte den identitetstrussel og den truende følelse af lavt selvværd der kan opstå når man sætter sig op imod og handler på tværs af andre interessegrupper og deres uenighed i, kritik af eller endog foragt for de beslutninger man finder at man må træffe.

Forklaringen på sådanne komplekse socialpsykologiske fænomener indebærer altså den vertikale betragtningsmåde ifølge hvilken vi ikke bare er prisgivet vores konstitutive socialpsykologiske måder at fungere på og ikke bare som tankeløse væsener mekanisk afstemmer vores sociale identitet med indgruppen for at opretholde selvværdet. På den anden side, og det er lige så vigtigt at fastholde at når vi nedadrettet organiserende er rettet mod/af vores egen rettethed er det jo heller ikke sådan at vi til sidesætter vores menneskelige konstitution. Det er jo netop *disse* menneskelige konstitutive forbundethedsmåder vi søger at organisere. Det er jo stadig sådan at den selvorganiserende rettethed mod/af rettetheden handler om social identitet og selvværd: Vi søger jo netop at foretage refleksioner og valg der sikrer social identitet og selvværd ("den måde jeg vælger at handle på og være på er menneskeligt og socialt set rigtig – også selv om ikke alle er enige og/eller kan se dette"). Så: Selv om vi nedadrettet reflekterende træffer valg så er social forbundethed og rettethed mod/af rettetheden mht social identitet og selvværd stadig det konstitutive "stof" som vore valg er gjort af. I grundmodellen forklares de mere komplekse sociale fænomener omkring social og identitet og selvværd altså således:

- *Horisontalt. Indefra-og-ud*: Vi er rettet *mod* sociale grupper og vi kan lade vor sociale identitet og selvværd komme til udtryk i sociale handlinger og væremåder. *Udefra-og-ind*: Vi er rettet *af* sociale grupper via opretholdelse af eller ændring af social identitet som følge af de sociale gruppers påvirkning via selvværdet.
- *Vertikalt. Nedefra-og-op*: Vi er konstitueret som socialt væsen med horisontal rettethed rettethed mod/af sociale grupper via social identitet og selvværd. *Oppefra-og-ned*: Vi kan faktisk organisere denne sociale rettethed – vi *kan* faktisk præstere en rettethed mod/af egen rettethed via social identitet og selvværd

Som sagt: vi er som mennesker forbundet til omgivelserne på en social måde og denne sociale forbundethed har en horisontal og en vertikal dimension. En af betingelserne for i det hele taget at kunne eksistere som menneske er altså at være socialiseret til (horisontalt) at være forbundet på og

(vertikalt) organiserende at forbinde sig på en social måde. At være socialiseret (på den ene eller anden måde og i den ene eller anden kulturelle kontekst, og med det ene eller andet sæt sociale værdier etc) er i horisontal forstand en betingelse for overhovedet at kunne indgå i forbundethed med sociale omgivelser og for så vidt en betingelse for overhovedet at kunne eksistere som menneske. Det betyder i positiv forstand at en eksistensbetingelse er at *kunne* være forbundet på en *konform* måde (hvad enten det nu er i forhold til forskellige mainstream grupperinger i samfundet eller til den ene eller anden minoritet eller subkultur); det betyder endvidere at *kunne* være forbundet på en *kompliant* måde (igen relativt til samfund, kultur og situation) og endelig også under visse omstændigheder også at være *lydig*. Det er via sådanne sociale kompetencer at vi overhovedet kan være engagerede medspillere til de sociale omgivelser vi indgår i og de medmennesker vi opretholder eksistensgrundlag og dagligdag, samt mål og drømme sammen med. Men et *egentligt kvalificeret og menneskeligt værdifuldt medspil* komme ikke fra den person som *blot* er opslugt i sine horisontale forbundetheder og som *bare* mere eller mindre bevidstløs er velsocialiseret, konform, kompliant og lydig. Det kvalificerede medspil kommer fra den som vertikalt set er i stand til at rette sig mod/af sin egen rettedhed. At være konform i forhold til sociale værdier, kompliant i forhold til andres menneskers interesser og udspil til fællesskabet, og lydig i forhold til fælles regler og orden er ganske vist en *betingelse* for at være menneske sammen med mennesker. Strukturer i vores rettedhed mod/af andre som vi ikke kan komme uden om. Men måden vi organiserer disse rettedhedsformer på er op til os. At være en kvalificeret social medspiller til de sociale omgivelser – og for så vidt også modspiller til uværdige, umenneskelige og usociale omgivelser – stiller os den opgave at overveje i forhold til hvad vi vil være konforme, i forhold til hvem vi vil være kompliance og hvilke regelsystemer vi anerkender som legitime og som vi accepterer at forholde os lydige til.

At vi således kan forholde os vertikalt rettet mod/af vores egen rettedhed skyldes igen at vi overhovedet er i stand til at have holdninger og forholde os (attribuerende) til hvad andre gør og deres holdninger. At vi har holdninger og at vi forsøger at forholde os til hhv finde ud af hvad andres holdninger er, kan vi ikke komme uden om; det er horisontalt set en betingelse ved måden at være forbundet som menneske til sociale omgivelser. Men vertikalt set har vi også her en opgave: det er op til os *hvordan* vi vil forholde os og *hvordan* og med hvilken kritisk sans og ydmyg holdning vi forsøger at finde ud af andres holdninger.

Opsummering: kritisk socialpsykologi

Kritisk universalisme. Den antropologisk psykologi giver os således et bud på hvordan vi i et socialpsykologisk perspektiv kan forklare de centrale fænomener som socialpsykologien beskæftiger sig med: hvordan vi er i stand til at forstå os selv, forstå hinanden, hvordan vi er under indflydelse og påvirkning fra andre, men også hvordan vi selv kan deltage som aktive og selvtændigt reflekterende sociale aktører – både på en medspillende og modspillende måde.

Modellens centrale begreb er, at vi aldrig kan unddrage os det grundforhold, at vi altid horisontalt *er* rettet mod/af vores omverden men også at vi altid *kan være* og *bør være* vertikalt selvorganiserende rettet mod/af vores egen (og andres) rettedhed i alt hvad vi tænker, føler og vil samt i enhver af vore handle og være måder. Dette centrale begreb om rettedhedens horisontale og vertikale dimension giver os mulighed for socialpsykologisk set at forstå og forklare menneskers handle- og væremåde som *frigjort fra men aldrig løsrevet fra* de socialpsykologiske konstitutioner.

Som sagt ovenfor er den antropologiske grundmodel kritisk universalistisk. At der er tale om universalisme vil sige at det er en model der søger efter de almenmenneskelige og gennemgående strukturer hos alle mennesker, på tværs af kulturer og i alle menneskelige livsytringer. Den antropologiske grundmodel søger at bestemme de almenmenneskelige livsytringer som udtryk for intentionel forbundethed, horisontalt givet såvel som vertikalt selvorganiserende. Mennesker overalt på kloden er altid på den ene eller anden måde horisontalt set rettet mod/af *noget* (uden for sig selv) og vertikalt set på den ene eller anden måde rettet mod/af rettedheden (hos sig selv såvel som hos hinanden). Den universalistiske påstand er at denne grundstruktur finder vi overoveralt og i alle menneskelige livsytringer uafhængig af de kulturpsykologiske og samfundsmæssige variationer fra sted til sted og fra tid til tid.

At der er tale om en *kritisk* universalisme vil sige, at bestræbelsen med denne grundmodel er at give et videnskabeligt bidrag til at øge indsigten i hvad det vil sige at eksistere på en menneskelig måde på sameksistensens grund. Den kritiske bestræbelse går på at levere videnskabelig information – her af socialpsykologisk karakter – om (a) det grundlag og de tilværelsesmuligheder den enkelte faktisk lever sin tilværelse og formulerer sine tilværelsesprojekter på, og (b) således at den enkelte bedst muligt informeret kan træffe sine egne valg, formulere sine egne tilværelsesprojekter og deres måde at bidrage til egen og fælles eksistens.

Som sådan leverer den antropologiske grundmodel altså en almen eller universalistisk kritisk forståelse af det særligt menneskelige. Særlige nuanceringer eller konkretiseringer af hvori den kritiske indsats så mere specifikt består bliver her i Danmark, som nævnt ovenfor, også leveret af den diskursive psykologi og den kritiske psykologi. I lyset af nærværende grundmodel kan pointerne fra disse to kritiske traditioner alment formuleres således.

Kritisk diskursanalyse. Horisontalt set er vi rettet mod/af de sociale omgivelser, herunder de *diskurser* vi selv har skabt. I den forstand virker diskurserne jo formende tilbage til os som det vi er rettet *af* – og dermed former vi jo til en vis grad også os selv. Ikke desto mindre er disse diskurser også, når vi først en gang er skabt dem, *realt* eksisterende (jf *Berger og Luckmann*). De er *realiteter* ”out there” indlejret i ugeblade, trosretninger, Hollywoodfilm, nytårstaler, sange ved lejerbålet, kønsopfattelser, mode, byggestil, musik, videnskabelige teorier, normer, love og samfundsinstitutioner, etc etc. – og som sådan altså noget der rent faktisk har en real eksistens uafhængig af den enkelte (hvermand såvel som forsker). Vore egne diskurser som vi rettes *af* er dermed som alle andre eksisterende realiteter i verden noget vi kan *opdage* eller *overse*, *forstå* eller *misforstå*, *forklare* eller *fordreje*.

Vi kan og bør kritisk tage stilling til, dekonstruere og rekonstruere, diskurserne i vore selvforståelser og forståelser af hinanden og i de socialisationsformer, holdninger, attribueringer og fordomme hvormed vi påvirker hinanden. At en sådan kritisk selvorganisering så faktisk i det hele taget er menneskeligt muligt og ikke bare et fromt ønske, er det som den antropologiske grundmodel med sin kritiske universalisme sætter sig for at påvise. Grundmodellen viser, vertikalt set, hvordan det faktisk *kan* være op til os – og hvordan det *kan* være en kritisk opgave – at forholde os dekonstruktivt og rekonstruktivt til de diskurser vi horisontalt set er rettet mod/af. Diskursanalysen, analysen af egne og fælles måder at sætte rammer og indhold for vore måder at være rettet på, *kan* være og *bør være* en del af vores nedadrettede selvorganiserende rettedhed mod/af vores egen og hinandens rettedheder.

Kritisk handleevne. Netop denne kritiske selvorganiserende rettedhed mod/af egen og andres rettedhed via dekonstruktioner og rekonstruktioner af de diskursive rammer for vore livsytringer giver også mulighed for den enkelte til som aktør og medspiller i det fælles sociale liv at udføre en kritisk indsats, dvs *handle* kritisk på en måde der rent faktisk gør en forskel for egen og fælles tilværelse med andre. Den nedadrettede selvorganisering af egen handlingsrettedhed er netop det, der giver mulighed for ikke bare at forblive i en *restriktiv handleevne*, dvs ikke bare forbliver i en handleevne som ikke formår andet end at vedligeholde tingenes tilstand, herunder handle på ukritisk konform, kompliant og lydige måde – hvis tilværelsesformerne rent faktisk er kritisable, menneskeligt indskrænkende og undertrykkende. Netop i den antropologiske grundmodels perspektiv kan vi forklare hvordan den selvorganiserende rettedhed mod/af egen rettedhed er det der gør det muligt for os at udvikle vores handleevne så vi kan handle på alternative måder der også kan gøre en forskel for og på vore omgivelser ved at ændre på tingenes tilstand og på arten af de tilværelsesmuligheder vi lever i.

Endvidere kan vi med den kritiske psykologiske handleteori vise hvordan ovennævnte kritiske diskursanalyse ikke finder sted som abstrakte øvelser men i konkrete handlefællesskaber og dialoger omkring handlefællesskaber.

Anvendt socialpsykologi: Hvad kan en sådan overordnet og i sig selv ret så abstrakt teoretisk model så *bruges* til? Vi har i dette kapitel set at den faktisk på en sammenhængende måde kan forklare de centrale fænomener som socialpsykologien beskæftiger sig med. Især kan den forklare den centrale problemstilling der består i på en gang at fastholde at disse fænomener er udtryk for:

- på den ene side at vi er *underlagt* nogle socialpsykologiske strukturer og processer i vores tænkning, følelser ønsker og stræben, samt handle- og væremåder; strukturer og processer som det ganske enkelt ikke er op til os at vælge fra eller til men som simpelthen hører med til dette at være et socialt menneskeligt væsen, og
- på den anden side at *måden* disse strukturer og processer *rettes mod og af verden* faktisk er op til os; Vi har *mulighed* for at gøre tingene på andre måder end vi plejer eller tror mulig i første omgang og vi har for så vidt også til *opgave* at finde frem til den menneskeligt og socialt gode og rigtige måde hvorpå vi ikke bare *kan* men også *bør* være rettet mod/af den sociale verden.

Dermed har en sådan overordnet socialpsykologisk teori – i nærværende antropologisk psykologiske tilsnit – for det første *forskningsrelevans*: Den hjælper os til at spørge videre, at opstille nye hypoteser og forskningsprojekter inden for den overordnede betragtning af vi som sociale væsener rent faktisk *er, kan* være og *bør* være *frigjorte fra men ikke løsrevet fra* vores sociale sammenhænge og de sociale sider af vore måder at være mennesker på i de forskellige kulturer vi lever i. Spørgsmålene er stadig mange. For det andet har den i høj grad politisk og moralsk relevans

- Den forholder sig kritisk videnskabeligt de faktiske socialpsykologiske forhold mennesker rent faktisk lever under hhv burde leve under for så vidt de faktiske forhold viser sig at være umenneskeligt restriktive *og*
- Den forholder sig imidlertid også kritisk til begreber som socialpsykologien udvikler – og især forholder den sig kritisk til om hvorvidt de socialpsykologiske teorier og begreber rent faktisk forholder sig til at der er tale om fænomener der er udtryk for menneskelig intentionalitet, dvs horisontalt set rettedheden mod/af *noget* (her de sociale omgivelser) og vertikalt set rettedheden mod/af rettedheden (såvel egen som andres rettedhed).